

سرمایه فرهنگی و نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی (مطالعه موردی: استان کردستان)

صادق صالحی^۱، لقمان امام‌قلی^۲

تاریخ دریافت: ۹۱/۲/۹، تاریخ تایید: ۹۱/۶/۱۲

چکیده

هدف این مطالعه، سنجش تأثیر سرمایه فرهنگی بر نگرش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی است. برای شناسایی تأثیر سرمایه فرهنگی بر رفتارهای زیست‌محیطی، نظرات صاحب نظران جامعه‌شناسی محیط زیست و نیز طرفداران دیدگاه سرمایه فرهنگی مطرح و نهایتاً با استفاده از نتایج تحقیقات پیشین، مدل تحقیق طراحی شده است. روش تحقیق در این مطالعه از نوع پیمایشی است. نمونه آماری شامل ۴۴۰ نفر از افراد بالای ۱۸ سال ساکن در مناطق شهری استان کردستان می‌باشد که به روش خوشه‌ای چند مرحله‌ای، نمونه‌گیری شده‌اند. ابزار این تحقیق پرسشنامه بوده است. با استفاده از رگرسیون متغیره و نیز ضریب تأثیر، میزان اثرگذاری (مستقیم و غیر مستقیم) متغیرها مورد سنجش قرار گرفته است. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که ۸۲ درصد از افراد مورد مطالعه ابراز داشتند که دارای رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه می‌باشند. همچنین، در حدود ۷۱ درصد از افراد مورد مطالعه گزارش دادند که دارای سرمایه فرهنگی در حد زیاد هستند. با این وجود، وضعیت آگاهی زیست‌محیطی و نگرش زیست‌محیطی در استان در حد متوسط است. علاوه بر این، نتایج نشان می‌دهد که سرمایه فرهنگی بیشترین اثر را بر رفتارهای زیست‌محیطی دارد. به عبارت دیگر، سرمایه فرهنگی مهم‌ترین پیش‌بینی کننده متغیر رفتارهای زیست‌محیطی در مقایسه با سایر متغیرهای تحقیق می‌باشد. در خاتمه، برای تبیین بیشتر موضوع و براساس نتایج حاصله، بین مدل نظری و مدل تجربی تحقیق مقایسه صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: سرمایه فرهنگی، آگاهی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی، رفتار زیست‌محیطی، گروه‌های سنی، استان کردستان.

۱. استادیار جامعه‌شناسی محیط زیست - دانشگاه مازندران.

۲. دانشجوی کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی.

s.salehi@umz.ac.ir

lugman.1360@yahoo.com

بیان مسأله

مطالعه فرهنگ به عنوان اصلی‌ترین عنصر شکل‌گیری و تداوم زندگی اجتماعی، از دیر باز مورد توجه اندیشمندان و جامعه‌شناسان بوده است. فرهنگ به عنوان یکی از عوامل اساسی جامعه و مهمترین عامل وحدت بخش آن به شمار می‌آید. در واقع، می‌توان فرهنگ را منشاء و مهمترین عامل بقاء و گسترش ارزش‌ها و هنجارهای هر جامعه دانست (ضیاءپور، ۱۳۸۹). اگرچه مفهوم فرهنگ سابقه بسیار طولانی دارد؛ اما سرمایه فرهنگی مفهوم جدیدی است که بررسی و شناخت ابعاد مختلف آن قدمت زیادی ندارد (فکوهی، ۱۳۸۱: ۳۰۰). به رغم تازه بودن مفهوم سرمایه فرهنگی، این مفهوم جایگاه ویژه‌ای نزد پژوهشگران علوم اجتماعی پیدا کرده است. نظریه پردازان سرمایه فرهنگی، به واقع چشم انداز نوینی را در تحقیقات اجتماعی گشودند که متغیری پیش‌بینی کننده در مسائل اجتماعی می‌باشد (روحانی، ۱۳۸۸: ۸).

سرمایه فرهنگی اصطلاحی جامعه‌شناختی است که بوردیو^۱ آن را در سال ۱۹۷۳ مطرح کرد. پرداختن به مفهوم سرمایه فرهنگی، متضمن درک مفهوم سرمایه است. بوردیو، سرمایه را کار انباشته تعریف می‌کند و معتقد است که سرمایه یک منبع عام است که می‌تواند به شکل پولی و غیر پولی و همچنین، ملموس و غیر ملموس به خود گیرد (استون، ۱۹۹۸).
واژه سرمایه، تأکید بر این امر دارد که مولد است و شما را قادر می‌سازد تا ارزشی به وجود آورید، کاری انجام دهید، به هدفی نایل شوید، مأموریتی را در زندگی انجام داده و نقشی در جهان ایفا کنید (شارع‌پور و خوش‌فر ۱۳۸۱: ۶۶).

بوردیو نخستین کسی است که اشکال سرمایه را مطرح نمود. او سرمایه را به سه شکل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تعمیم داد و در این فرایند به نوع چهارمی از سرمایه یعنی سرمایه نمادین دست یافت که می‌توان آن را از دل سرمایه فرهنگی برآورد. از میان این اشکال، توجه ویژه وی بر سرمایه فرهنگی است و همه اشکال سرمایه را با تمرکز بر آن تحلیل می‌کند (فیلد، ۱۳۸۸: ۲۲). سرمایه فرهنگی به شیوه‌های فرهنگی خاصی که در روند آموزش‌های رسمی و خانوادگی در افراد تثبیت شده، اشاره دارد و نیز ظرفیت شناخت افراد را در کاربرد لوازم فرهنگی در بر می‌گیرد. از دیدگاه بوردیو، سرمایه فرهنگی به عنوان یک رابطه درون سازوکارهای از تعاملات است- مشتمل بر دانش فرهنگی انباشته- که منتهی به قدرت و منزلت می‌گردد (هارکر^۲، ۱۹۹۰). این اندیشمند فرانسوی، سرمایه فرهنگی را در ابعاد مختلف آن (سرمایه فرهنگی تجسم یافته، سرمایه فرهنگی عینیت یافته و سرمایه فرهنگی نهادی)

1. Bourdieu
2. Harker

تفکیک و به گونه‌ای ژرف مورد بررسی قرار داده است. در نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو، مالکیت سرمایه فرهنگی به فرد اجازه می‌دهد در حوزه تولید فرهنگی اعمال کنترل نماید (ناخایی و کارتیس، ۱۹۸۸: ۱۴). امروزه، بر سرمایه فرهنگی و ارتقاء آن جهت کاهش و کنترل مسائل اجتماعی - نظیر بحران‌های زیست‌محیطی - تاکید می‌شود (روحانی، ۱۳۸۸: ۸). و به نظر می‌رسد که توسعه پایدار - به ویژه جنبه زیست‌محیطی آن - در گرو ارتقاء سرمایه فرهنگی است.

محققان زیست‌محیطی معتقدند که امروزه بحران‌های زیست‌محیطی به طرز نگران کننده‌ای زندگی انسان را تهدید کرده، تا حدی که حیات انسان و سایر موجودات در کره خاکی را به مخاطره انداخته است. برخی از تهدیدات و بحران‌های زیست‌محیطی نظیر تغییرات آب و هوا، نازک شدن لایه اوزن، جنگل زدایی، بحران غذا (بنتون و ردکلیف^۱، ۱۹۹۴: ۱)، از دید جمعیت، بالا رفتن سطح زندگی و افزایش تقاضای مردم، پیشرفت تکنولوژی، استفاده بهره‌جویانه و غیر اصولی از محیط طبیعی توسط سرمایه‌داران (نگاه کنید به کامونر^۲، ۱۳۸۲: ۱۰-۳)، کنش‌های غیر مسئولانه انسان (نگاه کنید به صالحی، ۲۰۱۰)، استفاده بی‌رویه از انرژی در منازل، استفاده از تولیدات یکبار مصرف، استفاده از وسایل نقلیه شخصی، استفاده از انواع آفت کش‌ها، دفع مواد زاید به روش غیربهداشتی و جمع‌آوری و تفکیک نکردن زباله به منظور بازیافت (نگاه کنید به بارو، ۱۳۸۰) افکار عمومی جهان را به طرز نگران کننده‌ای به خود معطوف کرده و حساسیت شدیدی نسبت به محیط زیست در سطح جهانی به وجود آورده است. هیچ کس نمی‌تواند این ادعا را مطرح کند که پیدایش مواد آلوده کننده بر روی کره خاکی ما نتیجه برخی دگرگونی‌های طبیعی و مستقل از اراده انسان است. اشتباهاتی که در افکار، نگرش و رفتارهای انسان در نتیجه فعالیت‌هایش بر روی زمین به وجود آمده، یکی از علت‌های اصلی خسارتی است که محیط زیست متحمل آن گردیده است.

مفهوم نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی و مولفه‌های آن، هیچ‌گاه به گستردگی امروز مورد توجه جامعه شناسان زیست‌محیطی قرار نگرفته است و از این رو، صاحب نظران و متفکران این حوزه اهمیت این مفاهیم را درک کرده‌اند. به عنوان مثال، صالحی در کتاب «مردم و محیط زیست» (۲۰۱۰) می‌نویسد که «برای حل مشکلات زیست‌محیطی باید شکل شیوه‌ها و رفتارهای تولیدی-مصرفی، شیوه‌های سازمان اجتماعی و زندگی فردی برای رسیدن به سطح سازگاری و تاثیر مثبت بر محیط زیست، تغییر پیدا کند.» همچنین، به اعتقاد بنسون^۳ تفاهمی

1. Benton and Redclift
2. Commoner
3. Benson

عمومی در حوزه محیط زیست به وجود آمده است. این تفاهم، حاکی از این است که راه حل واقعی کاستن از مشکلات و مسائل محیط زیست باید انسان و کنش‌های انسانی را شامل شده و متکی به آن باشد (بنسون، ۱۳۸۲). از این رو، یکی از ابعاد مورد مطالعه زندگی انسان معاصر نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی است.

محققان جامعه‌شناسی زیست‌محیطی از جمله ذکاوت (۱۹۷۷)، دانلاپ^۱ و ون‌لیر^۲ (۱۹۷۸)، باتل^۳ (۱۹۷۹)، اوسون^۴ و همکاران (۱۹۸۴)، شان^۵ و همکاران (۱۹۹۰)، ارمسترنگ و امپرا^۶ (۱۹۹۱)، استرن^۷ و همکاران (۱۹۹۳)، فیالو^۸ و همکاران (۱۹۹۴)، دانلاپ^۹ و همکاران (۲۰۰۰)، گرافتون^{۱۰} و همکاران (۲۰۰۳)، پری زنگنه و لاکان^{۱۱} (۲۰۰۵) و صالحی (۲۰۰۸)، آیودجی^{۱۲} (۲۰۱۰)، به مطالعه عوامل تاثیرگذار بر رفتارهای زیست‌محیطی نظیر متغیرهای جمعیت شناختی (سن، جنس، طبقه اجتماعی، محل سکونت، وضعیت تاهل، تعداد فرزندان و سن فرزندان)، گرایش سیاسی، ایدئولوژی سیاسی، عملکرد زیست‌محیطی ملت‌ها، آگاهی زیست‌محیطی و عقیده دینی، پرداخته‌اند. در این میان، سرمایه فرهنگی که احتمالاً می‌تواند بر رفتارهای زیست‌محیطی افراد تاثیر گذار باشد، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین، بخش عمده‌ای از تحقیقات انجام شده توسط نظریه پردازان سرمایه فرهنگی، به مطالعه تاثیر سرمایه فرهنگی بر عملکرد تحصیلی و در حوزه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش صورت گرفته است. این امر نشان می‌دهد که موضوع پژوهش حاضر، موضوعی مطالعه نشده در سطح بین‌المللی، ملی و منطقه‌ای است و لذا می‌توان گفت که مطالعه حاضر، مطالعه‌ای جدید است.

همان‌طور که اشاره شد، سرمایه، تأکید بر این امر دارد که مولد است و فرد را قادر می‌سازد تا ارزشی به وجود آورد (ارزش زیست‌محیطی)، کاری انجام دهد (رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی)، به هدفی نایل شود (پایداری محیط طبیعی)، مأموریتی را در زندگی انجام داده و نقشی در جهان ایفا کند (جهان قابل سکونت برای آیندگان) و سرمایه فرهنگی به شیوه‌های فرهنگی خاصی که در روند آموزش‌های رسمی و خانوادگی (آموزش زیست‌محیطی) در افراد تثبیت شده، اشاره دارد و نیز ظرفیت شناخت افراد در کاربرد لوازم فرهنگی (کاربرد سطل

1. Dunlap
2. Van Liere
3. Buttel
4. Olson
5. Schahn, J., and Holzer
6. Armstrong and Impara
7. Stern
8. Fiallo
9. Dunlap
10. Grafton
11. Lakhan
12. Ayodeji

زبانه‌های جهت تفکیک زبانه‌ها و استفاده از وسایل الکتریکی و شست شویی استاندارد در جهت حفاظت از محیط زیست) را در بر می‌گیرد. همچنین، می‌توان رابطه این نوع سرمایه را با سایر ابعاد حیات اجتماعی- فرهنگی - نظیر حوزه جامعه‌شناسی زیست‌محیطی- مورد مطالعه قرار داد (شارع‌پور و خوش‌فر ۱۳۸۱: ۱۳۵).

براین اساس، به نظر می‌رسد با تحولات چند سال اخیر در حوزه جامعه‌شناسی و ورود مفاهیم جدید، می‌توان از مفهوم سرمایه فرهنگی به عنوان متغیر پیش‌بینی کننده در تحلیل مسایل اجتماعی- فرهنگی نظیر رفتارها، نگرش زیست‌محیطی سود جست. با توجه به مطالب فوق و در شرایطی که خلاء تحقیقات تجربی در مطالعه تاثیر سرمایه فرهنگی بر نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی وجود دارد، هدف اصلی پژوهش حاضر، مطالعه چگونگی تاثیر سرمایه فرهنگی بر نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی می‌باشد.

چهارچوب نظری

سرمایه فرهنگی (بورديو)

پیر بورديو (۲۰۰۲-۱۹۳۰) کار خود را با مارکس آغاز می‌کند و با وبر ادامه می‌دهد. وی با تاکیدى که بر روى سرمایه اقتصادی داشت تحت تاثیر جامعه‌شناسی مارکسیستی بود. به این دلیل، دیویس، بورديو را نماینده دیدگاه نئومارکسیستی می‌داند. طرفداران این دیدگاه تاکید زیادی بر دسترسی به منابع و مساله قدرت در جامعه دارند (دیویس،^۱ ۲۰۰۱).

بورديو عقیده داشت که اساس و پایه انواع سرمایه را سرمایه اقتصادی تشکیل می‌دهد (بورديو، ۱۹۸۶ به نقل از فیلد ۱۳۸۸). از دیدگاه وی انواع سرمایه‌ها دارائی‌هایی هستند که نشان دهنده تولید کار انباشت شده‌اند و بر نقش انواع سرمایه در بازتولید روابط نابرابر قدرت، تاکید دارد (شارع‌پور، ۱۳۸۵). بورديو و ژان-کلود پاسرون برای اولین بار از مفهوم سرمایه فرهنگی در کتاب بازتولید فرهنگی و بازتولید اجتماعی^۲ (۱۹۷۳) استفاده کردند. در این اثر، آن‌ها تلاش دارند تا تفاوت‌های موجود در نتایج تحصیلی نظام آموزشی فرانسه را در طول دهه‌ی ۱۹۶۰ توضیح دهند. این مفهوم از آن زمان به بعد در مقاله اشکال سرمایه^۳ (۱۹۸۶) و کتاب طبقه‌ی اشراف^۴ (۱۹۹۶) بسط و تشریح بیشتری یافته است. منظور وی از سرمایه فرهنگی عناصر فرهنگی بود که گروه‌های مسلط از آن‌ها برای بازتولید نابرابری استفاده می‌کنند.

بورديو در مقاله اشکال سرمایه (۱۹۸۶)، میان انواع سرمایه تفاوت می‌نهد: ۱- سرمایه اقتصادی:

1. Davies
2. Cultural Reproduction and Social Reproduction
3. The forms of Capital
4. The state Nobility

یعنی ثروت و پولی که هر بازیگر [کنشگر] اجتماعی در دست دارد و شامل درآمدها و هرگونه منابع مالی است که در قالب مالکیت جلوه نهادی پیدا می‌کند. ۲ - سرمایه اجتماعی: یعنی شبکه‌ای از روابط فردی و گروهی که هر فردی در اختیار دارد و آن شامل همه منابع واقعی و بالقوه‌ای است که می‌تواند در اثر عضویت در شبکه اجتماعی کنشگران یا سازمان‌ها به دست آید (نوغانی، ۱۳۸۱: ۷۷). به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی عبارت است از ارتباطات اجتماعی که در صورت لزوم، حمایت‌های مفید را ایجاد می‌نماید؛ سرمایه‌ای از مقبولیت و احترام، زمانی که شخص می‌خواهد توجه مردم را در یک موقعیت اجتماعی مهم جلب نماید ضروری است و شاید مانند پول در حرفه سیاسی به کار آید (بورديو، ۱۹۷۷: ۵۰۳). ۳ - سرمایه نمادین: یعنی مجموعه ابزارهای نمادین، پرستیژ، حیثیت، احترام و قابلیت‌های فردی در رفتار (کلام و کالبد) که فرد در اختیار دارد. سرمایه نمادین جزئی از سرمایه فرهنگی است و به معنای توانایی مشروعیت دادن، تعریف کردن و ارزش گذاردن است. ۴ - سرمایه‌ی فرهنگی: صورت‌های آگاهی، مهارت، آموزش و بطور کلی هر امتیازی که به شخص منزلت بالایی در جامعه می‌دهد، یعنی قدرت شناخت و قابلیت استفاده از کالاهای فرهنگی در هر فرد که در برگیرنده تمایلات پایدار فرد است و در خلال اجتماعی شدن در فرد انباشته می‌شوند. به عبارت دیگر، گرایش‌ها و عادات دیر پا که در طی فرایند جامعه پذیری حاصل می‌شوند و نیز اهداف فرهنگی ارزشمند نظیر صلاحیت‌های تحصیلی و فرهیختگی را شامل می‌گردد.

ابعاد سرمایه فرهنگی، از دیدگاه بورديو، می‌تواند به سه صورت تجلی یابد:

۱- سرمایه فرهنگی تجسم یافته: سرمایه فرهنگی تجسم یافته، نوعی ثروت بیرونی است که به عنوان بخشی جدایی ناپذیری از فرد در آمده است. این همان بخشی است که بورديو آن را سرمایه فرهنگی همراه با تولد می‌نامد که نمی‌توان آن را از طریق هدیه، خرید یا مبادله به دیگری منتقل نمود. این نوع سرمایه، به صورت آمادگی‌های مداوم ذهن و جسم تجلی می‌یابد (شارع پورو خوش فر، ۱۳۸۱: ۱۳۷). در واقع، سرمایه فرهنگی درونی شده توانایی‌های بالقوه‌ای دارد که به تدریج بخشی از وجود فرد شده و در او تثبیت شده‌اند (نوغانی، ۱۳۸۱: ۷۸). این سرمایه می‌تواند با سرمایه گذاری زمان در شکل یادگیری، افزایش یابد (نیازی و نصر آبادی، ۱۳۸۶: ۶۰). می‌توان بیشتر ویژگی‌های سرمایه فرهنگی را از این واقعیت استنباط کرد که این سرمایه، با رفتار و نگرش زیستمحیطی شخص که در آن تجسم می‌یابد، ارتباط نزدیکی دارد. علاوه بر این می‌توان با سرمایه‌گذاری در دوران تحصیلی از همان ابتدائی تا تحصیلات تکمیلی در شکل آموزش و یادگیری رفتارهای مسئولانه زیستمحیطی و داشتن نگرش زیست

محور در افراد، شاهد افزايش سرمايه تجسم يافته در حوزه زيست محيطي افراد باشيم.

۲- سرمايه فرهنگي عينيت يافته^۱: سرمايه فرهنگي عينيت يافته بيشتر به شكل كالاهاي فرهنگي و اشيای مادي و رسانه‌هاي نظير مجله‌ها، نقاشي‌ها، مجسمه‌ها، تصاویر، كتاب‌ها، لغتنامه‌ها، ابزارها، ماشين آلات و غيره، تجسم مي‌يابد (شارع پورو خوش فر، ۱۳۸۱: ۱۳۷) و از ويژگي‌هاي بارز آن، قابل انتقال بودن است. بايد در نظر داشت آنچه قابليت انتقال را دارد مالکيت قانوني آن است و نه لزوماً دانش و بينش لازم براي درک و استفاده از آن (تملك ابزارهاي مصرف آن) که نوعي سرمايه فرهنگي دروني شده است. بنا بر اين، اين سرمايه به نوعي در شکل اقتصادي هم مطرح مي‌باشد و مي‌تواند جنبه نمادي آن حفظ شود. با اين حال، آن را نبايد صرفاً يک شي مادي نظير اتومبيل يا مسکن پنداشت. اين نوع از سرمايه پيوند تنگاتنگي با سرمايه فرهنگي دروني شده دارد.

به طور خلاصه، به تامامي اشياء و کالاهای فرهنگي، سرمايه فرهنگي عيني مي‌گویند، اما خصلت اساسي اين سرمايه در اين است که اثر آموزشي بر دارندگان آن مي‌گذارد (بورديو، ۱۹۸۶: ۲۴۶). در مورد ارتباط بين سرمايه عينيت يافته و رفتارها و نگرش زيست محيطي مي‌توان با استفاده از مجلات، كتاب‌ها، تصاویر و نقاشي‌هاي زيست محيطي، سرمايه عينيت يافته افراد را افزايش داد. بدین صورت که صرف داشتن و مالکيت اين امکانات مطرح نمي‌باشد، خصلت اساسي اين نوع سرمايه، اثر آموزشي اين امکانات است که فرد با مطالعه و تعمق در آنها بر اهميت محيط زيست و اهميت به جا گذاشتن زميني قابل سکونت براي نسل‌هاي آينده، پي برد، در نتيجه رفتارهاي مسئولانه در قبال محيط زيست صورت گيرد. بدین صورت، ما شاهد کنترل و در نهايت کاهش بحران‌هاي زيست محيطي دهه‌هاي اخير خواهيم بود.

۳- سرمايه فرهنگي نهادي^۲: سرمايه فرهنگي نهادي تأکيد فراواني بر تحصيلات و وضعيت خانواده دارد. بدین ترتيب، بهترين شاخص سرمايه فرهنگي مقدار زمان صرف شده براي به دست آوردن آن است؛ زيرا تبديل سرمايه اقتصادي به سرمايه فرهنگي وقتي امکان پذير است که وقت مورد نياز از طريق دسترسي به سرمايه اقتصادي در اختيار افراد قرار گيرد به بياني دقيق‌تر، سرمايه فرهنگي که به طرزي موثر در محدوده خانواده جا به جا مي‌شود، علاوه بر مقدار سرمايه موجود در خانواده به زماني که براي انتقال اين سرمايه صرف مي‌شود، وابسته است.

بورديو معتقد است که لازمه سرمايه فرهنگي نهادي، قبل از هر چيز، وجود افراد با صلاحيت و مستعد در جهت کسب انواع مدارک تحصيلي و دانشگاهي است. از طرف ديگر، مستلزم وجود

1. Objective Cultural Capital
2. Institutionalized Cultural Capital

نهادهای رسمی، که این مدارک تحصیلی را صادر و هم به آن رسمیت بخشند، می‌باشد. از ویژگی‌های بارز این سرمایه، این است که به شکل پلی میان اقتصاد و فرهنگ عمل می‌کند (بوردیو، ۱۹۸۶: ۲۴۶). به اعتقاد آزاد ارمکی (۱۳۸۴) یکی از عامل‌های اجتماعی مسلط در تبیین کنش‌های مردم ایران خانواده است. براین اساس، خانواده‌های ایرانی می‌توانند با آموزش و تربیت فرزندان خویش از بدو تولد زمینه را برای کنش‌ها و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی و داشتن نگرش زیست‌محور در راستای حمایت از محیط زیست، بیش از پیش مهیا کنند. همچنین، وجود درس‌های از جامعه زیست‌محیطی در رشته‌های تحصیلی و آموزش مهارت‌های چگونگی رفتار نسبت به محیط زیست در مهارت‌های فنی حرفه‌ای، می‌تواند در کنار افزایش تحصیلات افراد زمینه را برای انجام کنش‌ها و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی در جامعه مواجه شده با بحران‌های زیست‌محیطی، مهیا کند.

براین اساس، می‌توان فرض نمود با افزایش ابعاد سرمایه فرهنگی، سرمایه فرهنگی افراد افزایش می‌یابد و در نتیجه نگرشی زیست‌محور و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی در جامعه نسبت به محیط زیست صورت می‌گیرد. علاوه بر این، یکی از پیش‌فرض‌های اساسی در مطالعات محیط زیست این است که بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی را می‌توان با افزایش آگاهی عمومی در مورد محیط زیست بر طرف نمود (صالحی، ۲۰۱۰). به عبارت دیگر، اعتقاد بر این است که آگاهی زیست‌محیطی، کلید حل بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی می‌باشد. به اعتقاد بار^۱ آگاهی مناسب، تاثیرات ملموسی روی رفتارهای خواهد داشت (بار، ۲۰۰۳: ۲۲۸). رامزی^۲ نیز اهمیت آگاهی زیست‌محیطی را مورد توجه قرار داده و معتقد است که فعالیت جنبش‌های اجتماعی به صورت عام و سازمان‌های زیست‌محیطی مردم- نهاد به صورت خاص، بر این اساس بنا شده‌اند که دانش و آگاهی عمومی موجب حمایت از محیط زیست می‌شود (رامزی، ۱۹۷۶: ۱۲). فریتیفوف (۱۳۸۶) معتقد است که تحصیل آگاهی زیست‌محیطی، نخستین گام در راه نیل به پایداری است و اساساً شرط بقای آینده بشریت، آگاهی زیست‌محیطی، توانایی فهم اصول شناخت محیط زیست و زندگی کردن بر پایه آن‌هاست (فریتیفوف، ۱۳۸۶: ۴-۲۸۳). براین اساس، می‌توان انتظار داشت که با افزایش آگاهی زیست‌محیطی، رفتارهای زیست‌محیطی نسبت به محیط زیست مسئولانه می‌شود. تحصیلات، متغیری است که در کارهای محققان پیشین، از جمله باتل^۳ (۱۹۷۹)، اسکات و ویلیامز^۴ (۱۹۹۴)، کلانتری و همکاران (۲۰۰۷)، خوشفر و همکاران (۱۳۸۹)، امامقلی (۱۳۹۰) و صالحی و امامقلی (۱۳۹۱) مورد توجه قرار

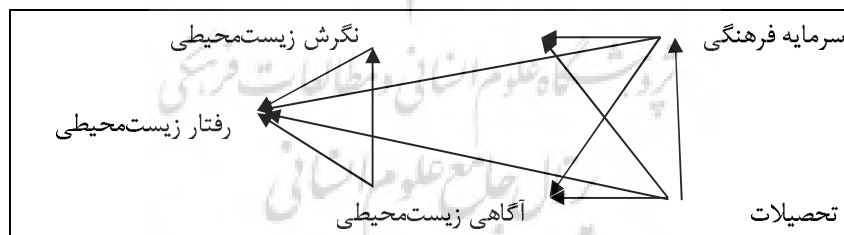
1. Barr
2. Ramsey
3. Buttel
4. Scott, Willits

گرفته است و متغیری تاثیرگذار بر رفتارهای زیست محیطی می باشد. کلاتری و همکاران (۲۰۰۷)، به این مسأله اشاره دارند که تحصیلات یکی از متغیرهایی است که رفتار را به شیوه مستقیم یا غیر مستقیم تحت تاثیر قرار می دهد. علاوه بر این، تحصیلات از جمله متغیر مقدم در تبیین سرمایه فرهنگی است و متغیر تاثیر گذار بر افزایش آگاهی زیست محیطی است.

فرضیه‌ها و مدل تحقیق

مطالعه عوامل موثر بر رفتارهای زیست محیطی نشان می دهد که یک یا چند عامل خاص تعیین کننده رفتار زیست محیطی افراد نیستند. بلکه مجموعه‌ای از عوامل در تعیین این نوع رفتارها نقش دارند و بین خود این عوامل نیز ارتباط وجود دارد. با توجه به پیشینه تحقیق و نتایج حاصل از مطالعه گذشته فرضیات تحقیق شامل ۱- بین سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۲- بین آگاهی زیست محیطی و رفتارهای زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۳- بین نگرش زیست محیطی و رفتارهای زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۴- بین تحصیلات و رفتارهای زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۵- بین آگاهی زیست محیطی و نگرش زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۶- بین سرمایه فرهنگی و نگرش زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۷- بین تحصیلات و نگرش زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۸- بین سرمایه فرهنگی و آگاهی زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۹- بین تحصیلات و آگاهی زیست محیطی رابطه وجود دارد. ۱۰- بین تحصیلات و سرمایه فرهنگی رابطه وجود دارد. براساس فرضیات مطرح شده، مدل نظری این مطالعه به صورت زیر است. مدل زیر، روابط بین متغیرهای و چگونگی فرضیات مطالعه حاضر را نشان می دهد.

نمودار شماره ۱: مدل نظری تحقیق

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه از نوع پیمایشی بوده است. جامعه آماری تحقیق حاضر شامل افراد بالای ۱۸ سال ساکن در مناطق شهری استان کردستان می باشد که براساس آمار سال ۱۳۸۵

برابر ۵۷۱۹۱۸ نفر است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵). حجم نمونه با استفاده از فرمول منطقی کوکران^۱ (رفیع پور، ۱۳۷۵: ۳۸۳) تعیین شده است. در این پژوهش، عناصر نمونه آماری شامل افراد بالای ۱۸ سال ساکن در شهرهای نمونه (بانه، بیجار، دیواندره، سقز، سروآباد، سنندج، قروه، کامیاران، دهگلان و مریوان) است. با توجه به اینکه بین افراد ساکن در شهرها تفاوت زیادی وجود دارد (نگاه کنید به منصورفر، ۱۳۸۵: ۳۲۴)، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای استفاده شده است. در این روش، عناصر نمونه در سه مرحله انتخاب شدند. ابتدا از میان شهرهای استان (خوشه‌ها) با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی ساده سه شهر انتخاب شده است. سپس، در هر شهر از میان محلات (خوشه‌ها) چند محله به صورت کاملاً تصادفی انتخاب شدند. همچنین، از هر محله متناسب با تعداد بلوک‌های آن محله، نمونه‌ها به صورت کاملاً تصادفی از بین خانوارهای هر محله انتخاب گردیدند. ابزار تحقیق، پرسشنامه بوده است و پایایی^۲ سوالات آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ^۳ ارزیابی شده که مقدار محاسبه شده برای متغیر وابسته رفتارهای زیست‌محیطی (۰/۸۴۵) = ضریب آلفای کرونباخ) و برای متغیرهای مستقل، سرمایه فرهنگی (۰/۸۹۲) = ضریب آلفای کرونباخ)، آگاهی زیست‌محیطی (۰/۶۹۲) = ضریب آلفای کرونباخ) و نگرش زیست‌محیطی (۰/۷۸۴) = ضریب آلفای کرونباخ) است که تأیید کننده قابلیت اعتماد یا پایایی ابزار سنجش می‌باشد. اعتبار^۴ سوالات نیز از طریق اعتبار صوری^۵ مورد تأیید قرار گرفته است. برای جمع آوری داده‌ها و اطلاعات لازم در این تحقیق از روش میدانی استفاده شده است. بدین منظور، ابتدا پرسشگران آموزش دیدند، سپس، در بهار سال ۱۳۹۰ با مراجعه به جامعه آماری و انتخاب تصادفی منظم واحدهای نمونه به واسطه تکمیل پرسشنامه، داده‌ها و اطلاعات لازم را جمع‌آوری نموده‌اند. برای انجام تجزیه و تحلیل و به کارگیری روش‌های آماری ابتدا داده‌ها در نرم‌افزار آماری علوم اجتماعی^۶ پردازش گردید، سپس تحلیل داده‌ها متناسب با سطح سنجش متغیرها انجام گرفت. قبل از ارائه یافته‌ها و نتایج، هر یک از مفاهیم اصلی و مهم تحقیق به شرح زیر تعریف می‌گردد.

الف. رفتارهای زیست‌محیطی: از نظر مفهومی، رفتارهای زیست‌محیطی^۷، مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه نسبت به محیط زیست است که در یک طیف وسیع از احساسات،

1. Cochran
2. Reliability
3. Cronbach's Alpha Coefficient
4. Validity
5. Face Validity
6. Sciences Statistical Package for the Social (SPSS)
7. Environmental Behaviors

تمایلات و آمادگی‌های خاص برای رفتار نسبت به محیط زیست را شامل می‌شود (خوش فر و همکاران، ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹). برای سنجش رفتارهای زیست محیطی از پاسخ‌گو خواسته شده که رفتار خود را در مورد ۲۹ گویه مولفه‌های رفتار زیست محیطی (مصرف گاز، مصرف برق، مصرف آب، استفاده از تولیدات محلی، حفاظت از منابع زیست محیطی و استفاده از وسایل بازیافتی) ابراز نمایند. این گویه‌ها با مقیاس ۵ گزینه‌ای سنجیده شده‌اند.

ب. سرمایه فرهنگی: از نظر مفهومی، سرمایه فرهنگی همان مصرف کالاها و خدمات فرهنگی به معنای تصاحب کالاها و اطلاعات فرهنگی است که با استفاده از سه مولفه سرمایه فرهنگی تجسم یافته، سرمایه فرهنگی عینیت یافته و سرمایه فرهنگی نهادی سنجش شده است. برای سنجش از پاسخگو خواسته شده به سوالات مربوط به گویه‌های هر کدام از مولفه‌ها پاسخ بدهد. گویه‌ها با مقیاس ۵ گزینه‌ای سنجیده شده‌اند.

ج. نگرش زیست محیطی: از نظر مفهومی، نگرش زیست محیطی^۱ مجموعه‌ای از احساسات، تمایلات، عقاید و قضاوت‌های یک فرد نسبت به یک پدیده یا رخداد زیست محیطی در زندگی است. برای سنجش و اندازه‌گیری نگرش زیست محیطی از ۱۵ پرسش که توسط دانلاپ (۲۰۰۰) طراحی شده، استفاده گردیده است. برای سنجش این متغیر از پاسخگویان خواسته شد که نگرش‌ها و باورهایشان را نسبت به ۱۵ گویه ابراز نمایند. این گویه‌ها با مقیاس ۵ گزینه‌ای سنجیده شده‌اند. مقوله‌ها بصورتی طرح شده‌اند که مقوله نظری ندارم به معنای عدم نگرش زیست محیطی، مقوله‌های مخالف و کاملاً مخالف به معنای داشتن نگرش تکنو_محور و مقوله‌های موافق و کاملاً موافق به معنای داشتن نگرش زیست_محور می‌باشد.

د. آگاهی زیست محیطی: از نظر مفهومی، آگاهی زیست محیطی یعنی میزان اطلاعات فرد در مورد مسائل زیست محیطی و عوامل موثر در گسترش آن و شناخت از چگونگی رفتار، جهت بهبود این معضلات است (کاریزر و همکاران، ۱۹۹۹). به عبارت دیگر، آگاهی زیست محیطی شامل اطلاعات عمومی افراد درباره اهمیت و نقش محیط زیست در زندگی‌شان می‌باشد. برای سنجش آگاهی زیست محیطی از پاسخگو خواسته شده میزان آگاهی‌هایش را در مورد ۲۹ گویه ابراز نماید. این گویه‌ها با مقیاس ۵ گزینه‌ای سنجیده شده‌اند. مقوله‌ها به صورتی طرح شده‌اند که مقوله اصلاً، کم، و تاحدودی به معنای عدم آگاهی زیست محیطی و مقوله همیشه و اکثر اوقات به معنای داشتن آگاهی زیست محیطی می‌باشد.

یافته‌های پژوهش: یافته‌های تحقیق حاضر در دو بخش ارائه می‌شود. بخش اول شامل توصیف متغیرهای تحقیق است. بخش دوم به تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری اختصاص می‌یابد.

توصیف متغیرها

نتایج متغیرهای توصیفی نشان می‌دهد که ۵۶/۸ درصد از افراد مورد مطالعه ساکن شهر سنج، ۳۰/۷ درصد ساکن مریوان و ۱۲/۵ درصد ساکن شهر دیواندره هستند، ۳۸/۶ درصد زن و ۶۱/۴ درصد مرد هستند، ۵۵/۲ درصد متأهل و ۴۳/۲ درصد مجرد هستند. همچنین، ۴۵/۲ درصد از پاسخگویان جوان، ۴۳/۹ درصد میانسال و ۱۰/۹ درصد بزرگسال هستند. علاوه بر این، ۱۱/۴ درصد از پاسخگویان زیر دیپلم، ۳۴/۳ درصد دیپلم، ۱۸/۶ درصد فوق دیپلم، ۲۹/۸ درصد لیسانس و ۵/۹ درصد بالاتر از لیسانس هستند.

همان‌طور که اشاره شد، رفتار زیست‌محیطی از مفاهیم نوینی است که امروزه در مطالعات زیست‌محیطی جوامع مدرن مطرح است. طرح این مفهوم در بسیاری از رویکردهای زیست‌محیطی حاکی از اهمیت نقش این رفتارها در محیط طبیعی است. جدول زیر، توزیع فراوانی آن را (براساس مقیاس ۱ تا ۵) نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱: وضعیت رفتار زیست‌محیطی در میان پاسخگویان

رفتار زیست‌محیطی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۳۸	۸/۶	۸/۶
زیاد	۳۲۳	۷۳/۴	۸۲
متوسط	۷۷	۱۷/۵	۹۹/۵
کم	۲	۰/۵	۱۰۰
جمع کل	۴۴۰	۱۰۰	۰

همان‌طور که در جدول فوق ملاحظه می‌شود، ۷۳/۴ درصد از افراد مورد مطالعه در حد زیاد (مراجعه شود به پی نوشت) دارای رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست هستند. در حالی که تنها ۰/۵ درصد از آن‌ها کم از محیط زیست حفاظت می‌کنند. درصد فراوانی تجمعی نشان می‌دهد که بیش از سه چهارم از پاسخگویان در حد خیلی زیاد و زیاد به رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست می‌پردازند و مابقی کمتر از این حد قرار دارند. میانگین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان در حد نزدیک به زیاد یعنی ۳/۹۰ از ۵ است و انحراف معیار آن‌ها ۰/۵۲ است. با توجه به میانگین مولفه‌های رفتار زیست‌محیطی، از این شش مولفه، مصرف برق با میانگین ۴/۴۱ از ۵ بالاترین میانگین و استفاده از وسایل بازیافتی با میانگین ۳/۰۴ از ۵ کمترین میانگین را دارا هستند.

سرمایه فرهنگی متغیر مستقل اصلی این پژوهش است که با استفاده از سه مولفه سرمایه فرهنگی نهادی، سرمایه فرهنگی تجسم یافته و سرمایه فرهنگی عینیت یافته مورد سنجش قرار

گرفته است. جدول زیر، توزیع فراوانی سرمایه فرهنگی پاسخگویان را براساس نمره مقیاسی ۱ تا ۵ نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲: وضعیت سرمایه فرهنگی در میان پاسخگویان

سطح سرمایه فرهنگی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۹	۴/۳	۴/۳
زیاد	۳۱۳	۷۱/۱	۷۵/۵
متوسط	۱۰۴	۲۳/۶	۹۹/۱
کم	۴	۰/۹	۱۰۰
جمع کل	۴۴۰	۱۰۰	-

همانطور که در جدول شماره ۲، ملاحظه می‌شود، بیشترین توزیع فراوانی سرمایه فرهنگی پاسخگویان مربوط به سطح زیاد (۷۱/۱ درصد) است و کمترین میزان مربوط به سطح کم (۰/۹ درصد) است. درصد فراوانی تجمعی نشان می‌دهد که سه چهارم از پاسخگویان در حد زیاد رو به بالا دارای سرمایه فرهنگی هستند. مابقی کمتر از این حد قرار دارند. میانگین سرمایه فرهنگی پاسخگویان نزدیک به زیاد یعنی ۳/۷۹ از ۵ است و انحراف معیار آنها ۰/۵۲ است. با توجه به میانگین مولفه‌های سرمایه فرهنگی، از میان این سه مولفه، سرمایه فرهنگی نهادی با میانگین ۴/۲۸ از ۵ بالاترین میانگین و سرمایه فرهنگی تجسم یافته با میانگین ۳/۳۴ از ۵ کمترین میانگین را دارا هستند.

آگاهی زیست‌محیطی یکی از متغیرهای مهم و تاثیرگذار بر رفتارهای حفاظت از محیط زیست است. جدول زیر، توزیع فراوانی آگاهی‌های زیست‌محیطی پاسخگویان را براساس نمره مقیاسی ۱ تا ۵ نشان می‌دهد.

جدول شماره ۳: وضعیت آگاهی‌های زیست‌محیطی در میان پاسخگویان

آگاهی زیست‌محیطی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی
دارای آگاهی	۲۳۶	۵۳/۶	۵۳/۶
عدم آگاهی	۲۰۴	۴۶/۴	۱۰۰
جمع کل	۴۴۰	۱۰۰	-

همانطور که در جدول فوق ملاحظه می‌شود، ۵۳/۶ افراد مورد مطالعه در این تحقیق دارای آگاهی زیست‌محیطی بوده‌اند و مابقی دارای آگاهی زیست‌محیطی نیستند. به عبارت دیگر، تنها در حدود ۵۴ درصد از پاسخگویان در مورد نگرانی‌های زیست‌محیطی در استان دارای آگاهی

زیست‌محیطی بوده‌اند. میانگین آگاهی زیست‌محیطی پاسخگویان در حد متوسط روبه بالا یعنی ۰/۵۴ از ۱ است و انحراف معیار آنها ۰/۵ است.

نگرش زیست‌محیطی یکی دیگر از متغیرهای با اهمیت و تاثیرگذار بر رفتارهای زیست‌محیطی است. این مولفه با استفاده از ۱۵ سوال مورد سنجش قرار گرفته است. بار (۲۰۰۳) معتقد است که نگرش جدید مطرح شده توسط دانلاپ و ون‌لییر (۱۹۷۸) و دانلاپ و همکاران (۲۰۰۰) نگرشی است که ارزش‌های زیست‌محور را در برابر ارزش‌های تکنو-محور قرار می‌دهد. جدول زیر، توزیع فراوانی نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان را براساس نمره مقیاسی ۱ تا ۵ نشان می‌دهد.

جدول شماره ۴: وضعیت نگرش زیست‌محیطی در میان پاسخگویان

نگرش زیست‌محیطی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی
نگرش زیست‌محور	۲۳۷	۵۳/۹	۵۳/۹
نگرش تکنو محور	۲۰۳	۴۶/۱	۱۰۰
جمع کل	۴۴۰	۱۰۰	-

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، وضعیت نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان بدین صورت است که نزدیک ۵۴ درصد از پاسخگویان دارای نگرش زیست‌محور هستند و ۴۶ درصد از آنها دارای نگرش تکنو محور هستند. میانگین نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان در حد متوسط روبه بالا یعنی ۰/۵۴ از ۱ است و انحراف معیار آنها ۰/۵ است.

تحلیل داده‌ها

در این قسمت، ابتدا تفاوت میانگین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان براساس متغیرهای زمینه‌ای تحقیق مورد مطالعه قرار می‌گیرد. سپس، با استفاده از آزمون‌های آماری، رابطه بین متغیرها مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد.

تفاوت میانگین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان برحسب جنس و وضعیت تاهل جنسیت از جمله متغیرهای است که در مطالعات پیشین زیست‌محیطی مورد توجه محققان زیست‌محیطی قرار گرفته است. نتایج مطالعات انجام شده، تفاوت‌های جنسیتی محدودی و نادری را نشان می‌دهند. به عنوان مثال، مطالعه دانلاپ و ون‌لییر (۱۹۷۸) ویدگردن (۱۹۹۸)، صالحی (۲۰۰۸) و خوش‌فر و همکاران (۱۳۸۹) هیچ تأییدی برای وجود تفاوت را بدست نمی‌دهد، اما مطالعه بلیکی (۱۳۸۹) تأییدی بر وجود تفاوت‌های جنسیتی است. علاوه بر این، تاهل از جمله متغیرهای است که در مطالعات زیست‌محیطی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

نتیجه مطالعه صالحی (۲۰۰۸) و خوشفر و همکاران (۱۳۸۹) نشان می‌دهد که بین وضعیت تاهل و رفتارهای زیست محیطی رابطه وجود دارد. به طوری که متاهلان رفتارهای زیست محیطی مسئولانه تری نسبت به مجردان دارند. پیش فرض‌ها نشان می‌دهد که متغیر وابسته (رفتارهای زیست محیطی) دارای مقیاس فاصله‌ای و متغیر مستقل (جنسیت) دارای مقیاس اسمی دو حالت (گروه‌های مستقل از هم) هستند. همچنین، توزیع متغیر وابسته نرمال است، بنابراین، آزمون مناسب برای سنجش رابطه بین این دو متغیر آزمون T با دو نمونه مستقل می‌باشد. جدول زیر نشان‌دهنده مقایسه میزان رفتارهای مسئولانه زیست محیطی پاسخگویان بر حسب جنسیت و وضعیت تاهل است.

جدول شماره ۵: تفاوت میانگین رفتارهای زیست محیطی پاسخگویان بر حسب جنس و

وضعیت تاهل

متغیر مستقل	متغیرهای وابسته	میانگین	انحراف معیار	مقدار آزمون T	(sig)
رفتار زیست محیطی	جنس	زن ۳/۹۶	۰/۴۵	۱/۷۱۵	۰/۰۸۷
	مرد ۳/۸۸	۰/۴۶			
وضعیت تاهل	متاهل ۳/۹۵	۰/۴۶	۲/۱۱۶	۰/۰۳۵	
	مجرد ۳/۸۶	۰/۴۴			

داده‌های جدول فوق در مورد جنسیت، نشان می‌دهد که میانگین رفتارهای مسئولانه زیست محیطی به طور کلی برای زنان و مردان به ترتیب ۳/۹۶ و ۳/۸۸ است. این امر حاکی از این است که میانگین رفتارهای مسئولانه زیست محیطی زنان بیشتر از مردان است. اما نتیجه آزمون t نشان می‌دهد که این تفاوت به لحاظ آماری معنادار نیست. به عبارت دیگر، تفاوت معناداری بین رفتارهای زیست محیطی زنان و مردان وجود ندارد و تفاوت مشاهده شده ناشی از خطای نمونه‌گیری است.

همچنین، داده‌های جدول فوق در مورد وضعیت تاهل، نشان می‌دهد که میانگین رفتارهای مسئولانه زیست محیطی به طور کلی برای متاهلان و مجردان به ترتیب ۳/۹۵ و ۳/۸۶ است. این امر حاکی از این است که میانگین رفتارهای مسئولانه زیست محیطی متاهلان بیشتر از مجردان است. همچنین، نتیجه آزمون t نشان می‌دهد که این تفاوت به لحاظ آماری معنادار است. بدین صورت که افراد متاهل دارای رفتارهای زیست محیطی مسئولانه تری نسبت به افراد مجرد هستند.

مقایسه میزان رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان بر حسب شهر محل سکونت و گروه‌های سنی

پیش فرض‌ها نشان می‌دهد که متغیر وابسته (رفتارهای زیست‌محیطی) دارای مقیاس فاصله‌ای و متغیر شهر محل سکونت و گروه‌های سنی دارای مقیاس اسمی سه حالتی (گروه‌های مستقل از هم) هستند. همچنین توزیع متغیر وابسته نرمال است. علاوه بر این، نتیجه آزمون لون^۱ نشان می‌دهد که واریانس گروه‌ها برابر است. سطح معنی‌داری این آزمون ۰/۱۱۳ برای متغیر شهر محل سکونت و ۰/۱۷۲ برای متغیر گروه‌های سنی بدست آمده است. چون مقدار سطح معنی‌داری بیش از ۰/۰۵ می‌باشد و واریانس گروه‌ها باهم برابر است، بنابراین، آزمون مناسب برای سنجش رابطه بین این دو متغیر آزمون تحلیل واریانس آنوآ^۲ می‌باشد.

جدول شماره ۶: مقایسه میزان رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان بر حسب شهر محل سکونت و گروه‌های سنی

(sig)	F مقدار آزمون	میانگین	تعداد	متغیرهای وابسته		متغیر مستقل
۰/۲۹۱	۱/۲۳۸	۳/۹۳	۲۵۰	سنندج	شهر	رفتار زیست‌محیطی
		۳/۸۲	۱۳۵	مریوان	محل	
		۳/۹۱	۵۵	دیواندره	سکونت	
۰/۰۰۳	۵/۷۹۸	۳/۸۴	۱۹۹	جوانان	گروه‌های سنی	
		۳/۹۶	۱۹۳	میانسالان		
		۴/۰۴	۴۸	بزرگسالان		

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، میانگین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان بر حسب شهر محل سکونت با هم متفاوت است. اما، مقدار سطح معنی‌داری آزمون F برای رفتارهای زیست‌محیطی و شهر محل سکونت نشان می‌دهد که تفاوت بین رفتار زیست‌محیطی و شهر محل سکونت افراد مورد مطالعه از لحاظ آماری معنی دار نیست. داده‌های جدول فوق در مورد گروه‌های سنی نشان می‌دهد، میانگین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان بر حسب گروه‌های سنی با هم متفاوت است. همچنین، مقدار سطح معنی‌داری آزمون F برای رفتارهای زیست‌محیطی و گروه‌های سنی نشان می‌دهد که تفاوت بین رفتار زیست‌محیطی و گروه‌های سنی افراد مورد مطالعه از لحاظ آماری معنی دار است.

برای آن که از جزئیات تفاوت رفتارهای زیست‌محیطی در گروه‌های سنی مختلف آگاهی یابیم

1. Leven's Homogeneity of Variance
2. ANOVA

با تکیه بر آزمون شفهِ^۱ به مقایسه میانگین‌ها پرداخته‌ایم. جدول زیر تفاوت میانگین‌های گروه‌های سنی را بر حسب رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی نشان می‌دهد.

جدول شماره ۷: تفاوت میانگین‌های گروه‌های سنی را بر حسب رفتارهای مسئولانه

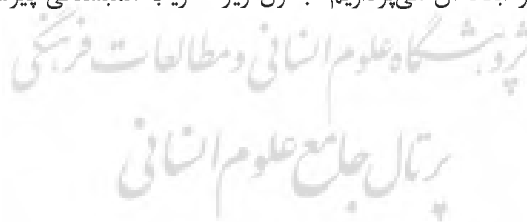
زیست‌محیطی

گروه سنی		جوانان	میانسالان	بزرگسالان
جوانان	تفاوت میانگین‌ها	-	-۰/۱۲	-۰/۲
	سطح معنی‌داری (sig)	-	۰/۰۲۹	۰/۰۱۹
میانسالان	تفاوت میانگین‌ها	۰/۱۲	-	-۰/۰۸
	سطح معنی‌داری (sig)	۰/۰۲۹	-	۰/۵۲
بزرگسالان	تفاوت میانگین‌ها	۰/۲	۰/۰۸	-
	سطح معنی‌داری (sig)	۰/۰۱۹	۰/۵۲	-

همانطور که در جدول شماره ۷ مشاهده می‌شود، میانگین رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی جوانان با بقیه گروه‌ها تفاوت معنی‌داری دارد. به عبارتی دیگر، تفاوت مشاهده شده بین گروه سنی و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی ناشی از رفتارهای مسئولانه گروه میانسال و بزرگسال بوده است.

تحلیل دو متغیره

سرمایه فرهنگی، نگرش زیست‌محیطی، آگاهی زیست‌محیطی و تحصیلات از جمله متغیرهای اصلی تحقیق هستند که با استفاده از ضریب همبستگی به سنجش شدت و نوع رابطه آن‌ها با رفتار زیست‌محیطی و ابعاد آن می‌پردازیم. جدول زیر، ضریب همبستگی پیرسون متغیرها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۸: ضریب همبستگی پیرسون متغیرهای اصلی تحقیق

متغیرهای تحقیق		سرمایه فرهنگی		نگرش زیست‌محیطی		آگاهی زیست‌محیطی		تحصیلات	
مقدار	(sig)	مقدار	(sig)	مقدار	(sig)	مقدار	(sig)	مقدار	(sig)
آزمون		آزمون		آزمون		آزمون		آزمون	
مصرف گاز	۰/۲۳۲	۰/۰۰۰	۰/۱۵۸	۰/۰۰۱	۰/۱۷۴	۰/۰۰۰	۰/۰۸۹	۰/۰۶۳	۰/۰۰۰
مصرف برق	۰/۱۸۹	۰/۰۰۰	۰/۰۸۳	۰/۰۸۰	۰/۰۷۷	۰/۰۰۰	۰/۱۴۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۰
مصرف آب	۰/۱۷۵	۰/۰۰۰	۰/۲۴۳	۰/۰۰۰	۰/۱۶۰	۰/۰۰۱	۰/۱۶۵	۰/۰۰۱	۰/۰۰۰
استفاده از تولیدات محلی	۰/۲۷۱	۰/۰۰۰	۰/۱۶۴	۰/۰۰۱	۰/۱۸۸	۰/۰۰۰	۰/۰۱۹	۰/۶۹۳	۰/۰۰۰
حفاظت از منابع زیست‌محیطی	۰/۲۶۲	۰/۰۰۰	۰/۲۲۵	۰/۰۰۰	۰/۳۲۵	۰/۰۰۰	۰/۰۷۹	۰/۱۰۰	۰/۰۰۰
استفاده از وسایل بازیافتی	۰/۰۸۵	۰/۰۷۶	۰/۰۹۶	۰/۰۴۵	۰/۱۱۶	۰/۰۱۵	۰/۰۱۶	۰/۷۳۶	۰/۰۰۰
رفتار زیست‌محیطی	۰/۳۰۶	۰/۰۰۰	۰/۲۵۵	۰/۰۰۰	۰/۲۷۱	۰/۰۰۰	۰/۱۱۸	۰/۰۱۳	۰/۰۰۰
تحصیلات	۰/۰۴۴	۰/۳۵۵	۰/۰۰۴	۰/۹۳۲	۰/۱۳۱	۰/۰۰۶	-	-	-
آگاهی زیست‌محیطی	۰/۴۶۸	۰/۰۰۰	۰/۲۴۴	۰/۰۰۰	-	-	-	-	-
نگرش زیست‌محیطی	۰/۰۳۰	۰/۵۲۵	-	-	-	-	-	-	-

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، ضریب همبستگی متغیرهای اصلی تحقیق با مولفه‌های رفتارهای زیست‌محیطی (مصرف گاز، مصرف برق، مصرف آب، استفاده از تولیدات محلی، حفاظت از منابع زیست‌محیطی و استفاده از وسایل بازیافتی) پاسخگویان متفاوت است، طوری که ضریب همبستگی آگاهی زیست‌محیطی با رفتارهای حفاظت از محیط زیست بیشترین مقدار و در حد بالای متوسط است و ضریب همبستگی بین تحصیلات با استفاده از تولیدات محلی کمترین مقدار و در حد خیلی ضعیف است. همچنین، نتایج سطح معنی‌داری نشان می‌دهد که از ۲۴ رابطه سنجش شده ۷ رابطه به لحاظ آماری معنی‌دار نیست. اما، ۱۷ رابطه دیگر به لحاظ آماری معنی‌دار است.

به هر حال، نتایج آزمون فرضیه‌ها نشان می‌دهد که ضریب همبستگی متغیرهای مستقل با رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان متفاوت است.

۱. ضریب همبستگی سرمایه فرهنگی با رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان مثبت و در حد بالای متوسط است. همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی‌دار است. بنابراین، فرضیه اول تحقیق تأیید می‌شود.

۲. ضریب همبستگی آگاهی زیست‌محیطی با رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان مثبت و در

- حد متوسط است. همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی دار است. بنابراین، فرضیه دوم تحقیق تأیید می‌شود.
۳. ضریب همبستگی نگرش زیست‌محیطی با رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان مثبت و در حد متوسط است. همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی دار است. بنابراین، فرضیه سوم تحقیق تأیید می‌شود.
۴. ضریب همبستگی تحصیلات با رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان منفی و در حد نزدیک به متوسط است همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی دار است. بنابراین، فرضیه چهارم تحقیق مبنی بر وجود رابطه بین دو متغیر تأیید می‌شود. اما جهت رابطه معکوس است. به عبارت دیگر با افزایش تحصیلات، رفتارهای زیست‌محیطی افراد به سوی رفتارهای غیر مسئولانه تمایل دارد. وجود چنین رابطه‌ای قابل تامل است و این سوال را در ذهن تداعی می‌کند که چرا یک رابطه معکوس بین تحصیلات و رفتارهای زیست‌محیطی وجود دارد؟
۵. ضریب همبستگی آگاهی زیست‌محیطی با نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان مثبت و در حد متوسط است همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی دار است. بنابراین، فرضیه پنجم تحقیق تأیید می‌شود.
۶. ضریب همبستگی سرمایه فرهنگی با نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان منفی و در حد خیلی معنی دار نیست. بنابراین، فرضیه ششم تحقیق مورد تأیید تجربی قرار نمی‌گیرد. همانطور که اشاره شد، سرمایه فرهنگی گرایش‌ها و عادات دیر پا که در طی فرایند جامعه‌پذیری حاصل می‌شوند. بخشی از این گرایش‌ها نگرش زیست‌محیطی افراد هستند. براین اساس، این سوال مطرح است که چرا بین سرمایه فرهنگی و نگرش زیست‌محیطی ارتباطی وجود ندارد؟
۷. ضریب همبستگی تحصیلات با نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان منفی و در حد خیلی ضعیف است همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی دار نیست. بنابراین، فرضیه هفتم تحقیق مورد تأیید تجربی قرار نمی‌گیرد. همانطور که اشاره شده، آموزش‌های رسمی در نظام آموزشی می‌تواند نگرش‌های افراد را به سوی نگرشی زیست‌محور هدایت کند، با این وجود بین تحصیلات و نگرش زیست‌محیطی ارتباطی وجود ندارد. به عبارت دیگر، افزایش تحصیلات پاسخگویان هیچ تأثیر (چه منفی و چه مثبت) بر نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان نداشته است. همانند فرضیه چهارم، این سوال مطرح است که چرا تحصیلات تأثیر بر نگرش زیست‌محیطی افراد ندارد؟
۸. ضریب همبستگی سرمایه فرهنگی با آگاهی زیست‌محیطی پاسخگویان مثبت و در حد بالای

متوسط است. همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی‌دار است. بنابراین، فرضیه هشتم تحقیق مورد تایید تجربی قرار می‌گیرد.

۹. ضریب همبستگی تحصیلات با آگاهی زیست‌محیطی پاسخگویان مثبت و در حد نزدیک به متوسط است. همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی‌دار است. بنابراین، فرضیه نهم تحقیق مورد تایید می‌شود.

۱۰. ضریب همبستگی تحصیلات با سرمایه فرهنگی پاسخگویان مثبت و در حد خیلی ضعیف است. همچنین سطح معنی‌داری نشان می‌دهد رابطه بین این دو متغیر به لحاظ آماری معنی‌دار نیست. بنابراین، فرضیه دهم تحقیق مورد تایید تجربی قرار نمی‌گیرد. در اینجا یک سوال مطرح می‌شود که چرا با وجود این که تحصیلات متغیر مقدم در تبیین سرمایه فرهنگی است، رابطه بین دو متغیر مورد تایید تجربی قرار نمی‌گیرد؟

تحلیل رگرسیون چند متغیره

پیش‌فرض‌های رگرسیون نشان می‌دهد که روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته خطی است. همچنین، توزیع متغیر وابسته (رفتارهای زیست‌محیطی) نرمال می‌باشد. علاوه بر این، از آماره دوربین-واتسون^۱ برای سنجش مستقل بودن همبستگی باقیمانده‌ها استفاده شده است. جدول زیر، مدل رگرسیون گام‌به‌گام متغیرهای مستقل را برای تبیین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان نشان می‌دهد.

جدول شماره ۹: مدل رگرسیونی گام‌به‌گام متغیرهای مستقل برای تبیین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان

مدل	ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین	مقدار آزمون F	(sig) آزمون F	مقدار ثابت	دوربین واتسون
گام به گام	۰/۴۵۷	۰/۲۰۹	۱۸/۷۸۹	۰/۰۰۰	۱/۹۶۷	۱/۹۱۶

مقدار آماره دوربین واتسون (۱/۹۱۶) در جدول فوق نشان می‌دهد که باقیمانده‌ها با هم همبستگی ندارند. یعنی از هم مستقل می‌باشند. ضریب همبستگی مدل رگرسیونی گام‌به‌گام متغیرهای مورد سنجش برای تبیین رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان برابر با ۰/۴۵۷ است. نسبتی از واریانس متغیر رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان که توسط متغیرهای تحقیق تبیین شده نزدیک به ۲۱ درصد است. نسبت F دلالت بر آن دارد که مدل رگرسیونی تحقیق

مدل مناسبی برای تبیین متغیر وابسته است. به عبارت دیگر، متغیرهای تحقیق قادرند که تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهند. مقدار ثابت (عرض از مبدا) نشان می‌دهد که اگر تاثیر متغیرهای مستقل را کنترل شود، مقدار پایه رفتارهای زیست محیطی پاسخگویان برابر با ۱/۹۶۷ است.

لازم به ذکر است که مدل رگرسیون گام به گام فوق دارای ۶ مدل (گام) بود. نتایج جدول فوق مربوط به مدل (گام) آخر مدل رگرسیونی گام به گام است. همچنین، برای آگاهی از چگونگی روابط هم خطی^۱ بین متغیرهای مستقل از آماره تولرانس^۲ استفاده شده است. جدول زیر، نشان دهنده ضرایب تاثیر مدل نهایی رگرسیون متغیرهای مستقل تبیین کننده رفتارهای زیست محیطی پاسخگویان است.

جدول شماره ۱۰: ضرایب تاثیر مدل نهایی رگرسیون متغیرهای مستقل تبیین کننده

رفتارهای زیست محیطی پاسخگویان

متغیرها	ضریب بتا (β)	مقدار آزمون T	سطح معنی داری	ضریب تولرانس ^۳
مقدار ثابت	-	۸/۰۸۴	۰/۰۰۰	-
سرمایه فرهنگی	۰/۲۶۶	۴/۸۴۷	۰/۰۰۰	۰/۹۸
نگرش زیست محیطی	۰/۳۱۲	۵/۳۰۱	۰/۰۰۰	۰/۹۰
تحصیلات	-۰/۰۲۱	-۳/۴۴۹	۰/۰۰۱	۰/۹۷
آگاهی زیست محیطی	۰/۱۰۷	۲/۲۲۵	۰/۰۲۷	۰/۸۲
جنسیت	-۰/۱۱۶	-۲/۷۶۹	۰/۰۰۶	۰/۹۳
سن	۰/۰۰۶	۲/۳۳۵	۰/۰۲۰	۰/۹۴

ضریب تولرانس جدول شماره ۱۰ نشان دهنده میزان هم خطی بین متغیرهای مستقل است. همچنین، نتایج این جدول حاکی از این است که سرمایه فرهنگی اولین متغیری بوده که وارد

۱. در رگرسیون چند متغیر هیچ یک از متغیرهای مستقل نباید رابطه خطی با سایر متغیرهای مستقل داشته باشند.

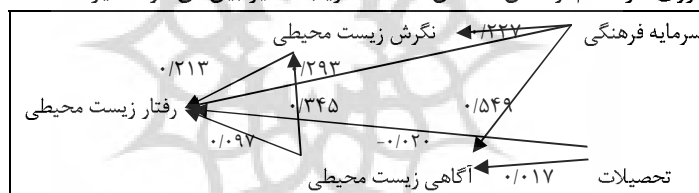
2. Tolerance

۳. ضریب تولرانس بین ۰ و ۱ در نوسان است. بنابراین، هر چه ضریب تولرانس نزدیک به یک باشد، میزان هم خطی کمتر است.

مدل شده است و بیشترین رابطه را با رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان دارد. همچنین، سن آخرین تغییری بوده که وارد مدل شده و کمترین رابطه را با رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان دارد. علاوه بر این، متغیر سرمایه فرهنگی به نسبت دیگر متغیرها پیش بینی کننده قوی‌تری است. بدست دادن چنین نتیجه ای حاکی از اهمیت و تاثیر مثبت سرمایه فرهنگی بر رفتارهای زیست‌محیطی است. ضریب بتا استاندارد شده نشان دهنده تاثیرات خالص متغیرها بر رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان است. مقدار T و سطح معنی داری آن نشان دهنده اهمیت نسبی حضور هر متغیر در مدل می‌باشد. نهایتاً، متغیرهای که وارد مدل شده‌اند تاثیر آماری معنی‌داری در تبیین تغییرات رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان دارند.

تحلیل مسیر (آزمون مدل تحلیلی)

تا کنون، آزمون‌های آماری مقایسه تفاوت‌ها، ضریب همبستگی، رگرسیون چند متغیره مورد سنجش قرار گرفت. اکنون، مدل نظری تحقیق نیز آزمون شود. روش مناسب برای آزمون مدل نظری تحقیق تحلیل مسیر می‌باشد. مدل تجربی این تحقیق با استفاده از ۳ آزمون رگرسیون چند متغیره بدست آمده است. نمودار زیر، مدل تجربی تحقیق را نشان می‌دهد. (عدد نوشته شده بر روی هر کدام از فلش‌ها نشان دهنده ضریب مسیر بین آن دو متغیر است).

نمودار شماره ۲: مدل تجربی تحقیق

مدل تحلیل مسیر نمودار فوق نشان می‌دهد که مقدار ضریب بتا استاندارد شده هر یک از مسیرهای چقدر است. لازم به ذکر است که در مقایسه مدل نظری با مدل تجربی بدست آمده تمام متغیرها در مدل باقی مانده‌اند با این تفاوت که دو مسیر از مسیرهای مدل نظری حذف شده‌اند. که این مسیرها شامل ارتباط بین تحصیلات و نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان، تحصیلات و سرمایه فرهنگی پاسخگویان بوده است. بر این اساس، کلیت مدل نظری تحقیق تأیید می‌شود.

جدول زیر، اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل تحقیق را بر روی رفتارهای زیست‌محیطی پاسخگویان نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱۱: اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر رفتارهای زیست محیطی

پاسخگویان

متغیرها	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کلی
سرمایه فرهنگی	۰/۲۹۳	۰/۰۴۴	۰/۳۳۷
نگرش زیست محیطی	۰/۲۱۳	-	۰/۲۱۳
آگاهی زیست محیطی	۰/۰۹۷	۰/۰۷۴	۰/۱۷۱
تحصیلات	-۰/۰۲۰	۰/۰۰۴	-۰/۰۱۶

همانطور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، از میان تاثیرات مستقیم سرمایه فرهنگی دارای بیشترین اثر بر رفتارهای زیست محیطی پاسخگویان می‌باشد و از میان تاثیرات غیرمستقیم آگاهی زیست محیطی دارای بیشترین اثر غیرمستقیم بر رفتارهای زیست محیطی پاسخگویان است. اثر کلی نشان می‌دهد، مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های متغیر رفتارهای زیست محیطی پاسخگویان (بنا بر اثرات مستقیم و غیرمستقیم) به ترتیب عبارتند از سرمایه فرهنگی (۰/۳۳۷)، نگرش زیست محیطی (۰/۲۱۳)، آگاهی زیست محیطی (۰/۱۷۱) و تحصیلات (۰/۰۱۶). اثر کلی متغیرهای مدل تحلیل مسیر نشان می‌دهد که به جز اثر کلی متغیر تحصیلات که منفی است در مورد دیگر متغیرهای این اثر مثبت می‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

یکی از چالش‌های مهم اکثر کشورهای جهان، مواجه شدن با تهدیدات زیست محیطی است که نتیجه دستاوردهای فنی و علمی انسان برای بقا و تسلط بر طبیعت است (آیودجی^۱، ۲۰۱۰: ۲۰۱). همان‌طور که اشاره شد، محققان زیست محیطی بر این باورند که برای کاهش تهدیدات زیست محیطی باید کنش و رفتار انسان نسبت به محیط زیست مورد توجه قرار گیرد. مطالعه رفتارهای زیست محیطی از قرن ۲۰ به بعد مورد توجه بیشتری قرار گرفت. به عنوان مثال، دانلاپ و همکارانش تعدادی از تغییرات قابل توجه در مورد محیط زیست و تاثیر فعالیت‌های انسانی بر روی آنرا مطالعه کرده و به این نتیجه رسیدند که رفتار مسئولانه زیست محیطی، یکی از عناصر کلیدی در فرآیند توسعه پایدار محیط زیست در جوامع مدرن و در حال توسعه است. به همین دلیل، دولت‌ها و مردم باید تلاش‌های مضاعفی برای حفاظت از محیط زیست در مقیاس‌های مختلف جهت کاهش تهدیدات و خطرات محیط زیستی مبذول دارند (صالحی، ۲۰۰۸). نتایج این پژوهش نیز نتیجه تحقیق دنلاپ و همکارانش را تأیید می‌کند.

نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی افراد مورد مطالعه ۸۲ درصد مسئولانه (در حد زیاد) است. همچنین، در حدود ۷۱ درصد دارای سرمایه فرهنگی در حد زیاد هستند. با این وجود وضعیت آگاهی زیست‌محیطی و نگرش زیست‌محیطی در استان در حد متوسط است، به‌دین صورت که تنها در حدود ۵۴ درصد از افراد مورد مطالعه دارای آگاهی زیست‌محیطی و دارای نگرش زیست‌محیطی محور بوده‌اند.

همانطور که اشاره شد پژوهش حاضر در پی سنجش تاثیر سرمایه فرهنگی بر نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی است. نتایج تحلیلی پژوهش نشان می‌دهد، سرمایه فرهنگی بیشترین اثر را بر رفتارهای زیست‌محیطی دارد و پیش‌بینی‌کننده‌ترین متغیر برای رفتارهای زیست‌محیطی است. بر این اساس، فرضیه اصلی تحقیق مبنی بر وجود رابطه بین سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست‌محیطی تأیید می‌شود. علاوه بر این نتایج آزمون فرضیه‌های تحقیق نشان داد که از ده فرضیه تحقیق ۷ فرضیه تأیید شده که به جز جهت رابطه تحصیلات با رفتارهای زیست‌محیطی که معکوس است، در بقیه فرضیه‌ها جهت رابطه مستقیم و مثبت بوده است و ۳ فرضیه دیگر مورد تأیید تجربی قرار نگرفته است. براین اساس نتایج فرضیه سوالات اساسی مطرح شده است. شامل ۱- چرایی وجود رابطه معکوس بین تحصیلات و رفتار زیست‌محیطی. ۲- چرایی نبودن رابطه بین بین تحصیلات و نگرش زیست‌محیطی. ۳- چرایی نبودن رابطه بین سرمایه فرهنگی و نگرش زیست‌محیطی. ۴- چرایی نبودن رابطه بین بین تحصیلات و سرمایه فرهنگی.

پاسخ به سوال اول و دوم مستلزم شناخت وضعیت آموزش زیست‌محیطی در ایران دارد. نتایج تحقیقات، تورانی (۱۳۸۲)، کریمی (۱۳۸۲)، مبرقی (۱۳۸۲)، یعقوبی (۱۳۸۲)، آقا محمدی (۱۳۸۶)، جعفر صالحی (۱۳۸۸)، طاهرخانی (۱۳۸۸)، خوش‌فر و همکاران (۱۳۸۹)، شبیری و همکاران (۱۳۸۹) و صالحی و امامقلی (۱۳۹۱) نشان می‌دهد که وضعیت آموزش محیط زیست در ایران زیاد مناسب نیست. آن‌ها معتقدند که آموزش محیط زیست در ایران جدید است تورانی معتقد است که در این مدت کم تلاش‌هایی برای وارد کردن موضوع‌های زیست‌محیطی در برنامه‌های رسمی کشور انجام شد و موضوع‌های زیست‌محیطی در درس‌هایی مانند علوم تجربی، جغرافیا، شیمی و زیست‌شناسی گنجانده شد. اگر چه مجموعه این کوشش‌ها را می‌توان قدم‌هایی مهم در آموزش محیط زیست در کشور دانست، اما به نظر می‌رسد به علت عدم انسجام کافی این موضوع‌ها و عدم کاربرد رویکردهای اصولی، با افزایش تحصیلات این آموزش‌ها تاثیر آن چنانی بر افراد نداشته‌اند (تورانی، ۱۳۸۲: ۳۵-۳۵). همچنین، محتوا و کیفیت آموزش محیط زیست در نظام آموزشی ایران مناسب نیست. طاهرخانی در یک تحقیق نشان می‌دهد که مطالب اختصاص یافته به آموزش محیط زیست در کتاب‌های درسی هم از نظر حجم مطالب نسبت به کل محتوای برنامه درسی و هم از نظر کیفیت مطالب ناکافی است.

(طاهرخانی، ۱۳۸۸) براین اساس، نمی‌توان انتظار داشت که با افزایش تحصیلات، شاهد رفتارهای زیست‌محیطی باشیم. البته قضاوت نهایی در مورد چنین روابطی در استان نیازمند انجام تحقیقات تجربی و پیمایشی بیشتری است.

اما، پاسخ سوال سوم مستلزم مطالعه فرایند اجتماعی پذیری و جامعه پذیری افراد است. چون گرایش‌ها و عادات دیر پا که بخش از آن نگرش زیست‌محیطی است، در طی فرایند اجتماعی پذیری و جامعه پذیری فرد حاصل می‌شوند. پس باید این سوال مطرح شود که آیا در فرایند اجتماعی شدن فرد، خانواده و نهادهای رسمی جامعه، سعی در نهادینه کردن گرایش‌ها و نگرش‌های زیست محور که ارزشی ذاتی برای محیط زیست قائل است، می‌کنند یا نه؟ همانطور که اشکار است، تحصیلات یک متغیر مقدم بر سرمایه فرهنگی است. با این وجود در نمونه مورد مطالعه ارتباطی بین این دو متغیر یافته نشد. به نظر می‌رسد که یافتن پاسخ سوال چهارم مستلزم مطالعه هدف افراد در کسب مدرک تحصیلی است.

بر این اساس، برای ترویج و توسعه رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی، در راستای محافظت از منابع طبیعی و محیط زیست، پیشنهادات زیر را می‌توان ارائه داد.

الف- تغییر نگرش زیست‌محیطی: نحوه رفتار و روش زندگی انسان‌ها در طبیعت می‌بایست تغییر یابد. این مهم بدون تغییر در شناخت انسان‌ها نسبت به محیط زیست حاصل نمی‌گردد. آموزش محیط زیست بحث کلیدی است و اگر گروه‌های هدف را درست شناسایی کنیم و اولویت‌های ملی و منطقه‌ای خود را به درستی دریابیم، می‌توان با حداقل هزینه، تحولات بزرگی را از لحاظ نگرش و رفتار زیست‌محیطی افراد در جامعه ایجاد کرد.

ب- افزایش آگاهی زیست‌محیطی: برای ایجاد شناخت و دانش زیست‌محیطی که از عوامل موثر بر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی هستند، باید شناخت و دانش مردم نسبت به محیط زیست ارتقا یابد. این امر از طریق آموزش‌های همگانی با استفاده از وسایل ارتباط جمعی و برگزاری کلاس‌های آموزشی و همایش‌های زیست‌محیطی در استان امکان پذیر است. لذا متولیان امر محیط زیست از جمله سازمان محیط زیست، شهرداری و سایر ارگان‌های مرتبط با امر محیط زیست در استان می‌توانند اقدام به برگزاری کلاس‌های آموزشی و همایش‌های زیست‌محیطی نمایند.

ج- به آموزش و نهادینه کردن نگرش‌های زیست محور در فرایند جامعه‌پذیری افراد اهمیت بیشتری داده شود.

د- نهایتاً، می‌توان با افزایش سرمایه فرهنگی ارزشی‌های زیست‌محیطی را در افراد به وجود آورد تا افراد رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست انجام دهند در نتیجه محیط طبیعی پایدار بماند، مأموریت‌شان را مبنی بر به ارث گذاشتن جهان قابل سکونت برای آیندگان در

زندگی انجام دهند و نقشی در جهان ایفا کند. همچنین، با استفاده از سرمایه فرهنگی، مخصوصاً شیوه‌های فرهنگی خاصی که در روند آموزش‌های رسمی و خانوادگی بکار می‌رود، می‌توان به آموزش زیست‌محیطی پرداخت و آن را در روند اجتماعی شدن افراد نهادینه و تثبیت کرد و نیز ظرفیت شناخت افراد در کاربرد لوازم فرهنگی از جمله کاربرد سطل زباله‌های جهت تفکیک زباله‌ها، استفاده از وسایل الکتریکی و شست‌شویی استاندارد در جهت حفاظت از محیط زیست و... را افزایش داد.

پی‌نوشت

لازم به ذکر است از آن جا که گویه‌های هر یک از مقیاس‌های این تحقیق با استفاده از طیف لیکرت مورد سنجش قرار گرفت و نمره نهایی هر مقیاس حاصل میانگین کل گویه‌های آن بعد است، بنابراین، دامنه این طیف از ۱ تا ۵ (خیلی کم تا خیلی زیاد) در نوسان است. لذا در آماره‌های توصیفی (میانگین و انحراف استاندارد) ملاک، طبقات پنج‌گانه طیف لیکرت است. به طور مثال، عدد ۴ در میانگین به معنی زیاد است. این وضعیت در همه آن چه که در صفحات بعد می‌آید صدق می‌کند.

منابع

- آقا محمدی، علی (۱۳۸۶) «بررسی رفتارهای زیست محیطی معلمان آموزش دوره ابتدائی (مورد مطالعه: استان مازندران)»، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد برنامه ریزی آموزشی، به راهنمایی دکتر ابراهیم صالحی عمران، بابلسر دانشگاه مازندران.
- امامقلی، لقمان (۱۳۹۰) «بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست محیطی (مطالعه موردی: استان کردستان)» پایان نامه دوره کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، به راهنمایی دکتر صادق صالحی، بابلسر دانشگاه مازندران.
- بارو، کریستوفر (۱۳۸۰) اصول و روش های مدیریت زیست محیطی ترجمه مهرداد اندرودی، تهران، نشر کنگره.
- بنسون، جان (۱۳۸۲) اخلاق محیط زیست ترجمه عبدالحسین وهاب زاده، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، چاپ اول.
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۹) طراحی پژوهش های اجتماعی ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
- تورانی، حیدر و کرام الدینی، محمد (۱۳۸۲) «جایگاه آموزش محیط زیست در نظام رسمی آموزش و پرورش کشور». همایش تخصصی آموزش محیط زیست، تهران.
- جعفر صالحی، سحر (۱۳۸۸) «بررسی الگوی رفتاری گردشگران در محیط زیست مقصد (مقایسه رفتار زیست محیطی گردشگران تفریحی و گردشگران فرهنگی در ایران) مطالعه موردی: شهرهای اصفهان و جالوس»، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی، به راهنمایی دکتر محمد فاضلی و دکتر احمد رضایی، دانشگاه مازندران.
- خوش فر غلامرضا و صالحی صادق (۱۳۸۸) «سرمایه اجتماعی و رفتار زیست محیطی»، همایش بررسی طرح مسائل اجتماعی استان مازندران، آبان ۱۳۸۸.
- خوش فر غلامرضا، صالحی صادق و امامقلی لقمان (۱۳۸۹) «بررسی رفتار مردم نسبت به محیط زیست»، همایش مهندسی محیط زیست دانشگاه تهران، آبان ۱۳۸۹.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۵) کندوکاوها و پنداشت‌ها، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ هشتم.
- روحانی، حسن (۱۳۸۸) «درآمدی بر نظریه سرمایه فرهنگی» فصلنامه راهبرد، سال ۱۸، شماره ۵۳.
- سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۸۵) وزارت مسکن و شهرسازی.
- شارع پور، محمود و خوش فر، غلامرضا (۱۳۸۱) «رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان مطالعه موردی شهر تهران»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰.
- شارع پور محمود (۱۳۸۵) «سنجش سرمایه اجتماعی در استان مازندران (مناطق شهری و روستایی)»، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی مازندران.
- شبیری، محمد، نجیبه شاه حسینی و هدی طائی (۱۳۸۹) «ارتقای کیفیت آموزش های محیط زیستی در دوره ابتدائی ایران بر پایه مطالعه تطبیقی-تحلیلی دوره ابتدائی کشورهای انگلستان و

- آلمان»، همایش مهندسی محیط زیست، دانشگاه تهران.
- صالحی، صادق و امامقلی، لقمان (۱۳۹۱) « بررسی تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست‌محیطی (مطالعه موردی مناطق شهری و روستایی شهرستان سنندج)»، مجله مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه تربیت معلم، دوره سوم، شماره ۱، زمستان ۱۳۹۱.
  - ضیاءپور، آرش (۱۳۸۹) «بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی بر مدیریت بدن (مطالعه موردی جوانان ۱۵ تا ۲۹ سال شهر گیلانغرب)» پایان نامه دوره کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، به راهنمایی دکتر قربانعلی ابراهیمی، پابلسر، دانشگاه مازندران.
  - طاهرخانی، سمیرا (۱۳۸۸) «ارائه چارچوب نظری آموزش محیط زیست در دوران ابتدایی با تأکید بر روش‌های آموزش»، همایش مهندسی محیط زیست، دانشگاه تهران.
  - فرتیوف، کاپرا (۱۳۸۶) پیوندهای پنهان: تلفیق گسترده‌های زیست، شناختی و اجتماعی حیات در علم پایداری، ترجمه محمد حریری اکبری تهران: نشر نی.
  - فکوهی، ناصر (۱۳۸۱) «تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی»، تهران: انتشارات بهجت.
  - فیلد، جان (۱۳۸۸) سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی تهران: انتشارات کویر، چاپ دوم.
  - کامونر، باری (۱۳۸۲) انسان و محیط زیست، ترجمه بهزاد دهزاد، تهران: انتشارات موج سبز، چاپ اول.
  - کریمی، داریوش (۱۳۸۲) «بررسی نیازهای آموزش زیست‌محیطی دانش‌آموزان، معلمان و زنان‌خانه‌دار در منطقه خاک سفید تهران»، فصلنامه علمی محیط زیست، شماره ۴۰.
  - میرقی، نغمه (۱۳۸۲) «آموزش عالی محیط زیست در ایران، چالش‌های موجود و چشم‌انداز آینده». همایش تخصصی آموزش محیط زیست. تهران.
  - منصور فر، کریم (۱۳۸۵) روش‌های آماری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ هشتم.
  - نوغانی، محسن (۱۳۸۱) «تأثیر نابرابری سرمایه فرهنگی بر موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان پیش دانشگاهی در دست یابی به آموزش عالی»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۹۱.
  - نیازی، محسن و کارکنان نصر آبادی، محمد (۱۳۸۶) «تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان»، فرهنگ مطالعات ملی، سال هشتم، شماره ۳۱.
  - یعقوبی، جعفر (۱۳۸۳) «بررسی میزان انعکاس موضوعات مربوط به محیط زیست در کتاب‌های درسی مقاطع تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه»، همایش تخصصی آموزش محیط زیست. تهران.
  - Armstrong, J. B. , & Impara, J. C. (1991). The Impact of an environmental education programme on knowledge and attitudes. *Journal of Environmental Education*, 22, 36-40.
  - Ayodeji Ifegbesan (2010) "Exploring secondary school students' understanding and practices of waste management in Ogun State Nigeria" *International Journal of Environmental & Science Education* Vol. 5, No. 2, April 2010, 201-215
  - Barr, S. (2003). "Strategies for Sustainability: Citizens and Responsible

- Environmental Behavior". *Area*, 35(3), 227-240.
- Benton, Ted and Redclife, Michael (1994) "SOCIAL THEORY AND THE GLOBAL ENVIRONMENT" First published in 1994 by Routledge 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE
  - Bourdieu, P. (1986) The forms of social capital, in: chardson, j. g. (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York.
  - Bourdieu, P. (1977), "Cultural Reproduction and Social Reproduction", pp. 487-511 in J. Karaxel and A. H. Halsey (eds) *Power and Ideology in Education*, Oxford University Press, New York.
  - Buttel, F. H. (1979). "Age and Environmental Concern: A Multivariate Analysis". *Youth and Society*, 10(3), 237-255.
  - Divise, A. (2001) But we knew that already! A study into the relationship between social capital and volunteering, Conference paper, Sheffield.
  - Dunlap, R. E. , & Van Liere, K. D. (1978). "The New Environmental Paradigm: A proposed Measuring Instrument and Preliminary Results". *Journal of Environmental Education*, 9, 10-19.
  - Dunlap, R. E. , Kent, D. V. L. , G. Mertig, A. , & Jones, R. E. (2000). "Measuring Endorsement of the New Environmental Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale". *Journal of Social Issues*, 56(3), 425-442.
  - Fiallo, E. A. , and Jacobson, S. K. (1994). "Local Communities and Protected Areas: Attitudes of Rural Residents towards Conservation and Machailla National Park, Ecuador". *Environmental Conservation*. 22 (3), 241-249.
  - Frich, J, Kaiser, F. G and Wilson, M. (2004), " Environmental Knowledge and Conservation behavior: Exploring Prevalence and Structure in a Representative Sample", *Personality and Individual Differences*, 37, 1-27.
  - Grafton, R. Quentin and Knowles, Stephen, (2003). " Social Capital and National Environmental Performance", Australian National University, Economics and Environment Network Working Paper, EEN0206, <http://een.anu.edu.au/>.
  - Harker, R. ,(1990) "Education and Cultural Capital" in Harker, R. , Mahar, C. , & Wilkes, C. , (eds), *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu: The Practice of Theory*, Macmilan Press, London.
  - Kairser, F. G. Wolfing, S & Fuhrer, U. (1999) "Environmental Attitude and Ecological Behavior". *Journal of Environmental Psychology*. 19: 1-19.
  - Kalantari, K. , Shabanali Fami, H. , Asadi, A. , and Mohamadi, H. M. (2007). "Investigating Factors Affecting Environmental Behavior of Urban Residents: A Case Study in Tehran City- Iran". *American Journal of Environmental Sciences*, 3(2), 67-74.
  - Nakhaie, M Roza 7 CURTCE James (1988), "Effects of Class Position of Parents of Human Capital".
  - Olson, E. C. , Bowman, M. , & Roth, R. (1984). Interpretation and non-formal environmental education in natural resources management. *Journal of Environmental Education*, 15, 6-10.

- Parizanganeh, A. H. and Lakhan, V. C. (2005). "Concern for the Natural Environment by Muslims from Iran and Guyana", *Journal of Indo Caribbean Research*, Vol. 6, No. 1.
- Ramsey, C. E. , & Rickson, R. E. (1976). Environmental knowledge and attitudes. *Journal of Environmental Education*, 8(1), 10-18.
- Sadegh Salehi (2008) "A Study of Factors Underpinning Environmental Attitudes and Behaviours" , UK, The University of Leeds.
- Salehi, Sadegh(2010)“PEPOLE AND THE ENVIRONMENT: A Study of Environmental Attitudes and Behaviour in Iran” LAP Lambert Academic Publishing.
- Schahn, J. , and Holzer, E. (1990). " Studies of Individual Environmental Concern: The Role of knowledge, Gender, and Background Variables". *Environment and Behavior*. 22 (6), 767-786.
- Scott, D. , & Willits, F. K. (1994). Environmental Attitudes and behaviour A Pennsylvania survey. *Environment and Behavior*, 26(2), 239-260.
- Stern, P. C. , Dietz, T. , and Kalof, L. (1993). " Value Orientations, Gender, and Environmental Concern". *Environment and Behavior*, 25(3), 322-348.
- Stones, Roy (1998), *Key Sociological Thinkers*, Mcmillan Press Ltd. U. k.
- Widegren, O. (1998). The New Environmental paradigm and personal norms. *Journal of Environmental and Behavior*, 30. 75-100.
- Zekavat, S. M. (1977). "The State of the Environment in Iran". *Journal of Developing Societies*. 13(1), 49-72.